

James C. Kennedy

Vertaald door Simone Kennedy-Doornbos

Een beknopte geschiedenis van Nederland

2017 Prometheus Amsterdam

© 2016 James C. Kennedy

© 2017 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en

Simone Kennedy-Doornbos

Omslagontwerp Tessa van der Waals

Omslagbeeld detail uit *De Sint-Elisabethsvloed, Meester van de Heilige*

Elisabeth-Panelen, ca. 1490–1495, Rijksmuseum, Amsterdam

Lithografie afbeeldingen BFC Graphics & Design

Kaarten binnenwerk Yde Bouma

Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 351 3198 9

Inhoud

Inleiding	7
1 Van moeras naar handelssteden. Nederlandse geschiedenis tot 1384	13
2 Opkomst van de noordelijke Nederlanden, 1384-1588	64
3 De Gouden Eeuw van de jonge Republiek, 1588-1672	117
4 Afnemende welvaart en nieuwe hoop, 1672-1795	174
5 Bouwen aan een natiestaat, 1795-1870	224
6 Vooruitgang en crisis, 1870-1949	275
7 Een progressief gidsland, 1949-2016	332
Epiloog	383
Woord van dank	388
Bibliografie	389
Illustratieverantwoording	415
Personenregister	419

Inleiding

Nederlanders hebben over de hele wereld hun invloed doen gelden en dorpen en steden gesticht. Toch zien internationale historici de rol en invloed van Nederland op de wereldgeschiedenis vaak over het hoofd, omdat het een klein land is met een ontoegankelijke taal. Zelfs moderne Nederlandse historici zijn geneigd om laatdunkend te spreken over hun eigen nationale geschiedenis. Als de bescheiden omvang van Nederland vergeleken wordt met grote naties en overkoepelende internationale ontwikkelingen, wordt het verleden van dit land vaak veroordeeld tot de historische prullenmand. Dit boek is daarentegen geschreven met het idee dat de Nederlandse geschiedenis groots genoeg is om iedereen te boeien. Het verschijnt onder de titel *Concise History of The Netherlands* (Cambridge University Press) voor een Engelstalig publiek, omdat de Nederlandse geschiedenis voor hen nog te onbekend is. Maar ik hoop dat deze publicatie ook Nederlandse lezers beter bekend zal maken met de grote geschiedenis van hun eigen kleine land.

Doordat belangrijke rivieren uitmonden in Nederland werd het land al duizenden jaren geleden een centrum van handel en machtspolitiek, en een magneet voor migranten. Vanuit die positie heeft Nederland zijn invloed doen gelden in Europa en was het deel van belangrijke mondiale ontwikkelingen. Maar door de ligging werd dit dichtbevolkte en verstedelijkte land vaak bedreigd door overstromingen, waardoor Nederlanders hard moesten werken om orde te scheppen uit chaos en dit – ondanks onderlinge verschillen – samen oppakten. De kunst om je gezamenlijk door moeilijke uitdagingen

heen te slaan en verenigd te blijven is een historische prestatie van de Nederlanders, die ons in deze tijd misschien opnieuw kan inspireren.

De Nederlandse geschiedenis is groots omdat het land in de eerste plaats wordt gekenmerkt door aanpassingsvermogen en creativiteit, waardoor het al minstens zes eeuwen lang in de voorste gelederen heeft gestaan van internationale ontwikkelingen. Zo speelde Nederland een leidende rol in de ontwikkeling van de moderne economie, was het een bron van technische innovaties – niet alleen op het gebied van watermanagement – en een vruchtbare voedingsbodem voor tal van kunstzinnige en intellectuele uitingen. In de zeventiende eeuw was Nederland zelfs een van de grootste wereldmachten. Ook na het verlies van deze status bleef het land meer macht en invloed houden dan de omvang zou doen vermoeden. In de loop van de afgelopen zes eeuwen ontwikkelde Nederland zich tot een welvarend en hoogopgeleid land met een redelijk stabiel bestuur, waardoor wetszekerheid en rust werden geboden en verworvenheden zeker konden worden gesteld.

Nederland is al eeuwenlang betrokken bij uitgebreide en ingewikkelde globaliseringsprocessen. De eerste migratiestromen en de onderwerping aan Romeinse en Frankische overheersing deden het land al vroeg openstaan voor nieuwe invloeden. Nederlanders participeerden tijdens de late Middeleeuwen actief in een Europese uitwisseling van mensen, ideeën en goederen, waardoor zij invloedrijke tussenpersonen werden in Europa en later – tijdens de Nederlandse Republiek – in de wereld. Als klein land kon Nederland niet overleven zonder intensieve interactie met de omringende wereld, en daarom is er geen beter land dan Nederland om de geschiedenis van de globalisering te bestuderen.

De tweede reden waarom de Nederlandse geschiedenis fascinerend is en meer aandacht verdient, is het feit dat een land met zo veel breuklijnen en minderheden erin is geslaagd om niet alleen te overleven, maar zelfs te floreren. Geen enkele heerser kon lange tijd absolute macht uitoefenen over zijn Nederlandse onderdanen. Sinds de Middeleeuwen was de macht verdeeld over veel spelers. Na de Reformatie nam de religieuze diversiteit zo toe dat het lange tijd een van de meest heterogene landen van Europa was. Dat deze situatie – ondanks perioden van gedwongen migratie en geweld – niet leidde tot endemische chaos, maakt Nederland het bestuderen waard. Alleen door samen te blijven werken konden Nederlanders gedeelde problemen het hoofd bieden of strijden tegen gezamenlijke vijanden. Daardoor ontstond uiteindelijk een samenleving met veel ruimte voor overleg, gericht

op het bereiken van consensus, met actieve burgers en een rijk verenigingsleven. Dit succes wordt soms nauwelijks opgemerkt en wekt de indruk dat Nederland een saai land is, vergeleken met de spannende instabiliteit – en het bloedvergieten – in veel andere landen. Maar het is juist heel belangrijk en waardevol om te onderzoeken hoe divers samengestelde samenlevingen kunnen overleven zonder ten onder te gaan aan interne spanningen en geweld.

Zo gezien is de geschiedenis van Nederland een onwaarschijnlijk succesverhaal, waarin inwoners van een drassige woestenij een vrije, veilige en welvarende samenleving maakten. Maar de weg naar dat succes was bezaaid met stenen, en deze geschiedenis is dus zeker geen continu opgaande lijn. Geweld, conflict, ongelijkheid, instabiliteit en ontberingen zijn Nederland tot op de dag van vandaag niet bespaard gebleven. Het Nederlandse handels-talent had bijvoorbeeld niet voor iedereen een positieve uitkomst en de Nederlandse vrijheden waren niet voor alle inwoners in gelijke mate bedoeld. Deze geschiedenis zal dan ook de complexiteiten en schaduwkanten benoemen die eveneens deel waren van dit verleden; zowel de dieptepunten als de hoogtepunten uit de Nederlandse geschiedenis komen aan bod.

Definitie van Nederland

Om een goed beeld te geven van de geschiedenis van Nederland zal dit boek zich vooral concentreren op historische ontwikkelingen op het grondgebied van het huidige Koninkrijk der Nederlanden. Deze territoriale definitie is om verschillende redenen een behoorlijke uitdaging.

In de eerste plaats is het huidige koninkrijk natuurlijk niet hetzelfde als Holland, dat vaak wel de meeste aandacht krijgt. Sinds de zestiende eeuw is Holland het dichtstbevolkte en op economisch gebied machtigste deel van het land. De politieke, economische en culturele elite in Nederland heeft lang in dit gebied gewoond. Holland trekt de meeste toeristen, die dol zijn op steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, en ook op het typerende landschap met dijken, oude polders en molens. Maar in werkelijkheid vormen de beide moderne provincies van Noord- en Zuid-Holland slechts een zesde deel van Nederland. Bovendien waren deze provincies niet bijzonder invloedrijk in het begin van de vaderlandse geschiedenis. Pas tijdens de Nederlandse Republiek in de zeventiende en achttiende eeuw werd Holland dominant. De vorming van de eenheidsstaat in 1798 beperkte de invloed van Holland weer. Ik zal in deze uitgave ook de ontwikkelingen en

gebeurtenissen in andere delen van het land belichten, zonder de betekenis van Holland te onderschatten.

In de tweede plaats is het gebied ten zuiden van het huidige Koninkrijk der Nederlanden ook van grote invloed op de geschiedenis; Nederland is altijd nauw verbonden geweest met andere delen van de Lage Landen. Nederland heeft qua taal en cultuur veel te danken aan ontwikkelingen in Vlaanderen en Brabant, de Nederlandssprekende delen van België, waar lange tijd alles eerder leek te gebeuren dan in het noorden. Tijdens de Bourgondische Nederlanden was in dit gebied sprake van een dynamische commerciële en culturele synergie. De onvoorziene splitsing die het gevolg was van de oorlog tussen Spanje en de jonge Nederlandse republiek maakte daar een einde aan. De ontwikkelingen in de zuidelijke Nederlanden kunnen dus moeilijk buiten beschouwing worden gelaten, zeker niet tot de zeventiende eeuw. Bovendien was een groot deel van de huidige zuidelijke provincies – Limburg, Noord-Brabant en Zeeland – eens deel van Brabant of Vlaanderen. Vanuit dit perspectief omvat de geschiedenis van Nederland dus ook de geschiedenis van Brabant en Vlaanderen en niet alleen van Holland of de andere noordelijker gelegen provincies.

Enkele zuidoostelijke delen van het huidige Nederland waren tot het begin van de negentiende eeuw nog onderdeel van het Heilige Roomse Rijk. Sterker nog, bijna heel Nederland was eens deel van het Roomse of het Duitse Rijk. Het is ook niet vreemd dat Nederlanders in de Engelstalige wereld ‘Dutch’ (gebaseerd op ‘Deutsch’) worden genoemd. Al eeuwen geleden werden Nederlanders en Duitsers gezien als één volk. In dat opzicht kan de Nederlandse geschiedenis tot de zeventiende of achttiende eeuw ook als onderdeel van de Duitse geschiedenis gezien worden.

Maar hoe verleidelijk het ook is de geschiedenis van België en Duitsland te koppelen aan die van Nederland en hoe verfrissend een grensoverschrijdend perspectief ook kan zijn, deze beknopte geschiedenis biedt niet veel ruimte. Wel heb ik geprobeerd recht te doen aan ontwikkelingen in Vlaanderen en Brabant – en soms delen van Duitsland – in perioden waarin ze de Nederlanden beïnvloedden, met extra aandacht voor die gebieden die later deel werden van het koninkrijk. De geschiedenis van deze landsgebieden wordt dus niet vergeten, al stonden ze lange tijd in de periferie van het huidige Nederland.

Ten slotte stelt het Nederlandse koloniale rijk ons voor een uitdaging, als we ons willen beperken tot een beschrijving van de geschiedenis van het huidige grondgebied van Nederland. Nederland had eeuwenlang een groot aan-

tal koloniën, dat op dit moment is gereduceerd tot zes Caribische eilanden: Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten, die alle formeel deel zijn van het Koninkrijk der Nederlanden. Aangezien Sri Lanka, Suriname, Zuid-Afrika en Indonesië niet langer deel uitmaken van het huidige koninkrijk, vallen ze per definitie buiten de kaders van dit boek. Maar een bewuste vermijding van hun bestaan en de interacties tussen deze koloniën en het huidige Nederland zal leiden tot een vertekening van de geschiedenis. Daarom heb ik hier en daar wel enige aandacht gegeven aan koloniën die niet langer deel uitmaken van Nederland.

Maar van alle koloniën zal de meeste aandacht uitgaan naar de Caribische eilanden, ook al woont er slechts 2 procent van de Nederlandse bevolking. Ik doe dat omdat de slavenhandel een belangrijke rol speelde op deze eilanden. In historische publicaties die deze eilanden buiten beschouwing lieten, blijft deze ontwikkeling vaak onderbelicht. Omdat de eilanden nog steeds behoren tot het huidige Nederland, zal de Atlantische slavenhandel in dit boek meer aandacht krijgen dan de Indische slavenhandel, die een eigen karakter had, maar minstens zo uitgebreid was als de slavernij in het westen.

En natuurlijk speelt water ook een grote rol in het bepalen van het grondgebied. Nederland is in de loop der tijd geregeld van gedaante veranderd. Water heeft delen van het land overspoeld en weer teruggegeven aan de zee. Hele dorpen zijn daarin verdwenen. De kustlijn lag eeuwen geleden in sommige gebieden kilometers verder naar het westen. En andere gebieden zijn door Nederlanders juist ingepolderd en bewoonbaar gemaakt, veiliggesteld of teruggewonnen op het water door dijken te bouwen. In de twintigste eeuw zijn grote gebieden toegevoegd aan Nederland, waaronder Flevoland. En dat gaat door tot de dag van vandaag, met de uitbreiding van de Rotterdamse haven. Er zal dus ook aandacht zijn voor de verleggende grenzen tussen water en land in het afgelopen millennium.

Reikwijdte en periode

In dit boek wordt de hele geschiedenis van Nederland in enkele honderden pagina's behandeld, een omvang die voldoende ruimte laat om de belangrijkste ontwikkelingen te behandelen, zonder te vervallen tot een opsomming van feiten. In dit beknopte overzicht van de Nederlandse geschiedenis zullen allerlei ontwikkelingen in volle breedte de revue passeren. Toch zullen mijn achtergrond en specialisatie doorschemeren. Kenners zullen mer-

ken dat ik gespecialiseerd ben in de moderne Nederlandse geschiedenis vanaf het einde van de zestiende eeuw, met speciale aandacht voor de periode na 1870. Toch heb ik gepoogd een grondig overzicht te geven van de gehele Nederlandse geschiedenis, waarbij de eerste twee hoofdstukken de periode behandelen vanaf de eerste inwoners tot de vestiging van een onafhankelijke Nederlandse staat tijdens de Opstand.

Mijn keuze voor de historische thema's is ingegeven door zowel mijn wens om de lezers een goede indruk te geven van de reikwijdte van de Nederlandse geschiedenis, als een subtiële eigen prioritering op basis van interesses. Politieke geschiedenis vormt het leidende kader, net als in de meeste andere nationale geschiedenissen, en geeft veel ruimte aan de behandeling van belangrijke binnenlandse en buitenlandse politieke ontwikkelingen. Religieuze geschiedenis is zeer bepalend geweest voor Nederland in het leren omgaan met verschillen. Dit onderwerp krijgt veel aandacht, aangezien dit ook een van mijn onderzoeksgebieden is. Economische en sociale ontwikkelingen zijn van doorslaggevende betekenis in dit land en worden dus systematisch behandeld. De culturele en intellectuele hoogtepunten in Nederland komen ook aan bod, maar worden iets minder grondig besproken. En ten slotte is er enige aandacht voor de militaire geschiedenis, omdat de grenzen van de Nederlandse staat vaak bevochten zijn geweest.

Alle hoofdstukken, behalve de eerste en laatste, beginnen en eindigen met een interventie van buiten. Dit onderstreept een patroon in de Nederlandse geschiedenis: dat dit land is gevormd onder de invloed van talrijke gebeurtenissen die buiten de landsgrenzen plaatsvonden. Soms door militair ingrijpen, maar vaker door economische en culturele interventies. De periode-indeling van de hoofdstukken laat de discontinuïteiten in de Nederlandse geschiedenis zien en de regelmaat waarmee externe factoren de historische richting van het land hebben bepaald.

Toch waren Nederlanders geen passieve objecten in dit verhaal. Zij bleken flexibel en creatief om te kunnen gaan met de uitdagingen waarvoor zij werden gesteld, of die nu kwamen van het water of grote machthebbers. Zonder te vervallen in clichés over 'brave little Holland' en zonder schaduwkanten te verbloemen, hoop ik met dit boek de lezers te laten zien hoe Nederlanders erin slaagden om moeilijke omstandigheden het hoofd te bieden en uiteindelijk via allerlei omwegen een samenleving vorm te geven die internationaal bewondering wekt.

- James Kennedy, Amersfoort, november 2016

I

Van moeras naar handelssteden. Nederlandse geschiedenis tot 1384

Lang lag het gebied dat nu Nederland is aan de rand van de beschaving. Het klimaat en de geografie waren niet geschikt voor landbouw en het bouwen van nederzettingen. Permanente bewoning kwam dus pas laat op gang. Zelfs toen grote rijken zich uitstrekten over delen van Noordwest-Europa – eerst de Romeinen en toen de Franken – bleef Nederland in de marge. Aan het begin van de Middeleeuwen gaf dit lokale heersers en in toeneemende mate ook lokale burgers ruimte om hun eigen leefomgeving vorm te geven. Later in de Middeleeuwen kwamen invloedrijke hertogen en graven op, die een productief landbouwstelsel creëerden. Ook nam de urbanisatiegraad flink toe, al bleef die achter bij de grote delen van Vlaanderen. Tegen de veertiende eeuw waren de rijkdom en het strategische belang van de regio zo toegenomen dat dynastieke families in Europa streefden naar controle over dit gebied. Nederland was een belangrijk onderdeel van Europa geworden.

Preromaanse tijd

De eerste bewoners

Permanente bewoning kwam pas laat op gang in het gebied dat nu bekend is als Nederland. Ook al lijkt de *Homo heidelbergensis*, een voorloper van de moderne mens, al een kwart miljoen jaar geleden in de zuidelijke delen van Nederland te zijn gesignaleerd, toch bleek deze mensensoort als jagers en vooral

verzamelaars niet bereid zich daar permanent te vestigen. In die tijd was het grootste deel van het land bedekt met ijs. Er zijn geen skeletten gevonden, maar de ontdekking van gereedschappen in de buurt van Maastricht en Rhenen, die uit die periode lijken te dateren, suggereren hun aanwezigheid. Ze waren daar vrij laat aangekomen, want de *Homo heidelbergensis* had al tienduizenden jaren in zuidelijke delen van Europa gewoond voordat ze migreerden naar Nederland. Andere menstypen verhuisden later ook naar het grondgebied van Nederland, maar niemand verbleef er permanent. Ongeveer 35.000 jaar geleden lijkt een einde te komen aan hun aanwezigheid. Als gevolg van een verlengde ijstijd en de grote afstand die overbrugd moest worden naar warmere en meer bevolkte delen van Europa, zouden er niet opnieuw mensen komen tot na 10.000 v.Chr., toen de laatste ijstijd eindigde. Door het smeltwater rees het waterpeil, waardoor het gebied dat nu de Noordzee is niet langer droog lag, maar gevuld werd met water. Het Nederlands grondgebied werd natter, zou vaker overstromen en werd door de overvloedige rijkdom aan flora en fauna beter geschikt voor menselijke bewoning.

Het was een grillig vestigingspatroon. De eerste mensen vertrokken mogelijk al snel weer en de mensen die uiteindelijk bleven kwamen in kleine groepjes van enkele tientallen personen. Aan het begin van deze periode waren er niet meer dan ongeveer duizend mensen in Nederland en hun aantal groeide langzaam. Van deze latere bewoners zijn meer archeologische vondsten gevonden dan van de allereerste bewoners, maar nog steeds is het moeilijk om vast te stellen hoe zij precies leefden. Enkele verrassende ontdekkingen hebben wel meer inzicht kunnen bieden. De zogenaamde Kano van Pesse (genaamd naar het Drentse dorp waar de kano werd gevonden) is een uitgeholde boomstam van 3,5 meter die gedateerd kan worden rond 7500 v.Chr., waardoor het de oudste nog bestaande boot in de wereld is. Het was een geschikt voertuig voor inwoners die veel moesten jagen en vissen in een waterrijk landschap met moerassen, riviertjes en meren. Deze levensstijl wordt bevestigd door een andere ontdekking bij de grote rivieren: het recent in Hardinxveld-Giessendam ontdekte graf. Dit is een van de oudste in Nederland, te dateren tussen 5500 en 5000 v.Chr., met de overblijfselen van een vrouw van veertig tot zestig jaar oud. Haar eigen kleine leefgemeenschap had haar voedsel meegegeven, waaruit bleek dat de groep aan de veilige kant van rivierduinen woonde en kano's gebruikte om naar snoek te vissen in de rivier, pijlen met vuurstenen punten afschoot om vogels neer te halen en daarnaast ook fruit, groente en noten verzamelde.

Deze eerste inwoners bouwden geen permanente huizen of boerderijen

en zeker niet de nederzettingen die meer naar het zuiden en oosten al ontstonden. Maar dat zou geleidelijk veranderen met de introductie van nieuwe technieken.

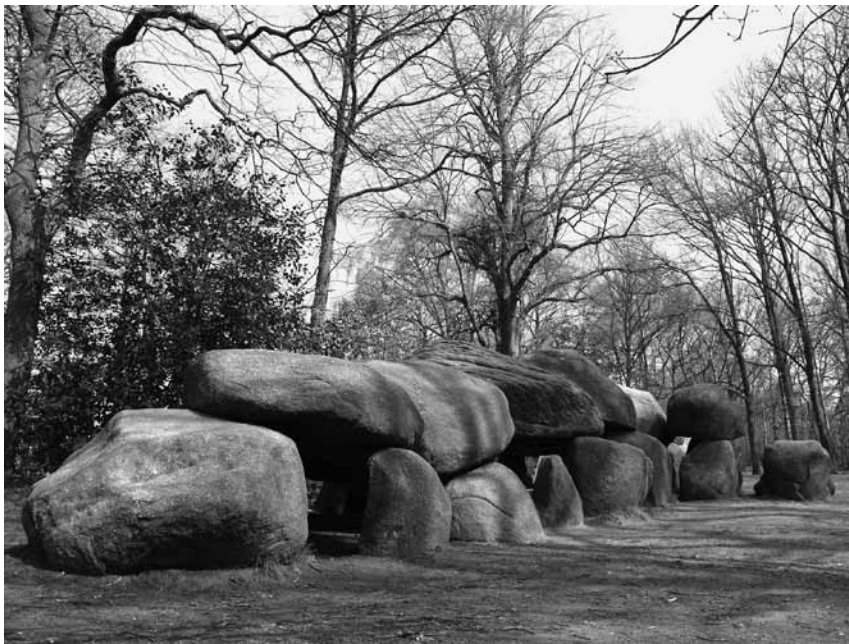
Permanente bewoning

De eerste tekenen van een neolithische cultuur in Nederland – een samenleving met landbouw en ontwikkelde gereedschappen – waren rond 5500 v.Chr. zichtbaar op plateaus in Zuid-Limburg. Deze regio was door de leemgrond zeer geschikt voor landbouw. De technieken die zich toentertijd verspreidden door Europa werden ook door deze boeren toegepast. Het gebruikte aardewerk geeft de indruk dat zij zelf waren gemigreerd uit centraal Europa. Ze hielden rundvee en varkens en kweekten groenten, tarwe en vlas – op deze grote schaal mogelijk gemaakt door de introductie van de ploeg. Met hun ovens waren ze de eerste producenten van aardewerk in de regio. Maar hun opvallendste nalatenschap waren de tot 40 meter lange houten boerderijen die ze bouwden, die waarschijnlijk ook onderdak boden aan hun dieren. Hun boerderijen groeiden zelden uit tot dorpen van enige omvang, maar de zekerheid die dit leven schonk zorgde wel voor bevolkingstoename in de regio.

Landbouw was de sleutel tot succes in grote delen van Europa, maar in de waterrijke delen van Nederland waren de voordelen niet altijd meteen zichtbaar. Daar bleven de jagers en verzamelaars domineren. Zelfs tot het einde van de neolithische periode bleef boeren in deze gebieden een secundaire activiteit.

Vanuit het noorden van Europa kwam tweeduizend jaar na de vestiging van de eerste boeren in Zuid-Limburg een andere migratiestroom op gang. Jagers en verzamelaars vestigden zich permanent op de hoger gelegen zandgebieden in het noordoosten van het land. Naar de typerende vorm van hun aardewerk noemen we deze bewoningsfase de Trechterbekercultuur. Hun samenleving was sociaal complex en hiërarchisch en hun erfenis is nog altijd zichtbaar; tientallen hunebedden zijn nog overal in het landschap te vinden. De stenen die hiervoor nodig waren konden 10.000 kilo wegen. Deze grafmonumenten waren daarom ook niet voor het gewone volk bestemd, maar voor hun eigen leiders. Al voor 2800 v.Chr. kwam er een einde aan de bouw van deze stenen grafmonumenten en werden grafheuvels meer gebruikelijk, een praktijk die breed navolging vond in de regio.

De geïsoleerde positie van de regio wordt onderstreept door het feit dat de IJzertijd veel later aanbrak in dit gebied. Pas rond 700 v.Chr. begonnen

De 5000 jaar oude hunebedden zijn eerder opgericht dan Stonehenge en zijn verreweg de oudste constructies in Nederland. Hun bouwers en bedoeling blijven gehuld in nevelen.

de bewoners in het zuidelijke deel van Nederland voor het eerst ijzeren gereedschappen te gebruiken, bijna vijf eeuwen nadat deze innovatie in het gebied rond de Middellandse Zee was ontstaan. En het zou nog twee eeuwen duren voordat deze techniek doordrong in de noordelijke delen van het land.

De mensen die de ijzeren gereedschappen het eerst produceerden waren de Kelten, die uit Centraal-Europa afkomstig waren. De nieuwe bewoners in het zuiden en westen van Nederland onderhielden waarschijnlijk nauwe culturele en economische banden met hun verwanten van de zogenaamde La Tène-cultuur, die zich over grote delen van West-Europa had verspreid. Nederland vormde de noordelijke continentale grens van de Keltische bevolking. Maar vanuit het noordoosten begonnen Germaanse volken het land binnen te trekken. In een geleidelijk proces dat continueerde tot de komst van de Romeinen, werden deze volken met hun Germaanse talen steeds dominanter. Uiteindelijk vervingen deze talen de Keltische taal in heel Nederland, hoewel het aannemelijk is dat veel mensen in dit dunbevolkte stuk land verschillende talen door elkaar spraken.